

gen Kongemagt og aristokrati (1945) og den meget upræcise artikel om Erik af Pommerns danske kongemagt i *Scandia* 1951. Forfatteren har helt undladt at komme ind på den danske rigsrådspolitik, og det er mærkeligt, at forfatteren opererer med det for længst afdøde begreb *adelsskandinavisme*.

I forordet udtaler Christensen, at han har taget mest muligt hensyn til den i de sidste årtier fremkomne forskning uden dog at ændre helhedsopfattelse. I mangt og meget fremstår bogen dog som en apologi for hans egne synspunkter. Alle gode ideer og synspunkter er heller ikke hans egne i så høj grad, som man får indtryk af.

Christensen bør også regne med, at andre forskere fremlægger deres synspunkter, debatten om unionen får aldrig en ende. Dette er kun godt, for herigennem viser forskningen sin livskraft og bidrager – som i denne bog – til, at vort syn på unionsproblemerne bliver mere nuanceret.

Michael Linton

Kai Hørby og Mikael Venge: *Danmarks Historie 2, første halvbind. Tiden 1340-1559.* (Gyldendal, 1980). 356 s.

Bind 2 af Gyldendals *Danmarks Historie* – således bliver man vist nødt til at betegne den af Aksel E. Christensen m.fl. redigerede nye *Danmarkshistorie* for at adskille den fra de andre med samme titel, der ligeledes er redigeret og forfattet af et team af historikere – er blevet så omfangsrigt, at det har måttet deles i to halvbind, med indholdsfortegnelse i begge og den såkaldte bogliste (bibliografien) i det andet. Der er dog ingen grund til at laste redaktionen for denne sprængning af de planlagte rammer, fordi bindets store omfang især skyldes, at litteratur- og kildeoversigterne (specielt Ladewig

Petersens i 2. halvbind) er gjort mere omfattende og ræsonnerende. Det betyder, at bind 2 er blevet et endnu bedre værktøj, end allerede bind 1 var, for den, der vil studere Danmarks historie. Hertil skal føjes, at når selve fremstillingen også fylder noget mere end førstebindets, er det ikke, fordi forfatterne breder sig urimeligt, men fordi redaktionen ved affattelsen af førstebindet øjensynlig ikke fik lagt sig fast på, hvor bred fremstillingen skulle være. Helge Paludan skrev langt mere komprimeret end de to andre forfattere, som synes at have tiltaget sig den plads, de havde behov for. I bind 2 har man derefter givet alle forfattere rimelig plads. Bidragende til omfanget af bind 2 er måske endelig, at stoffet er mere omfattende; i hvert fald fylder boglisten 81 sider imod blot 44 i bind 1.

Det har været redaktionens princip at give de enkelte forfattere megen frihed med hensyn til både disposition og indhold. Forfatterne har brugt denne frihed, og redaktionens løfte om ved henvisninger at gøre opmærksom på forbindelser og afvigelser imellem dem har ikke altid været nemt at indfri. Nærværende binds noget vilkårlige skel ved året 1523 giver ganske vist ikke læserne væsentlige vanskeligheder, men det gør til gengæld skellet mellem bind 1 og 2 ved 1340. Til forklaring af den danske kongemagts sammenbrud op til 1332 inddrog Paludan som en hovedfaktor den senmiddelalderlige agrarkrise, der var tale om »et samfund med svigtende produktionsevne«. Hørby starter sin skildring med at fastslå, at »det pantsatte Danmark var ikke noget fattigt eller vanrøgtet rige«, og i et senere kapitel om ødegårdsproblemet arbejder han på at få ændret landbrugskrisen til en »velstandskrise«. Forskellen mellem de to forfattere er – det skal medgives – så evident, at redaktionen ikke behøver at kommen-

tere, men jeg vil dog fremhæve det urimelige i det samlede resultat, især i betragtning af, at det først og fremmest var efter 1340, at krisen virkede.

Hørby behandler perioden fra Valdemar Atterdag til Christian II. Det må nok siges, at det på mange områder er en periode, som moderne dansk historieforskning har forsømt, især savnes de prægnante syntesefremstillinger, som haves for ældre middelalder (Arup, Hal Koch, Aksel E. Christensen 1945, Skyum-Nielsen). Hørby griber derfor tilbage til Erslevs skildring i Danmarks Riges Historie II, pointerer endda, at hans fremstilling ikke kan afløse Erslevs syntese, men har til opgave »på en række punkter at konfrontere nyere forskningsresultater med ældre syntetiske fremstillinger, eller omkring nogle centrale spørgsmål at tage kildernes problematik op til ny vurdering«. I øvrigt disponerer han nøje sin tekst efter Erslev: den centrale fremstilling gælder den politiske historie, mens et særligt afsnit behandler »stat og samfund«, svarende til Erslevs afsnit betitlet »samfund og stat«.

Det er en krævende, ja enorm opgave at give en skildring af dansk historie i så omfattende en periode som senmiddelalderen og vel at mærke med de krav, som nærværende publikation stiller til forfatterne om også at redegøre for forskningen. Kai Hørby er så godt rustet som nogen til dette arbejde, han har publiceret adskilligt, som direkte eller indirekte vedrører perioden og har i sin undervisning på Københavns Universitet givetvis gennemprøvet det meste af det, som han fremlægger her. Det ses især ved de annoncerede kildeanalyser, f.eks. af aftalerne i foråret 1340, landefreden 1360, unionsdokumenterne 1397, danehofdommen i 1413 om Slesvig, Christian I's bekræftelse af Constitutio Valdemariana. Af bredere problematikker, som tages

selvstændigt op, skal nævnes statens finanser under dronning Margrethe. Hørbys vurdering her er til dels inspireret af (til dels i opposition mod) Michael Linton og Beate Losman, men når han (s. 136) fremdrager de tre- eller flerkantede godstransaktioner mellem Roskildebispen, Lungerne og dronningen, bygger han unægtelig på et grundigt kendskab til kilderne. For litteraturoversigterne gælder, at den udmærkede gennemgang af forskningen suppleres med en påpegning af, hvor denne ikke strækker til, hvor der ligger opgaver og venter på den kommende forskning.

Sammenfattende må anmelderen udtrykke sin beundring for det store og værdifulde arbejde, som Kai Hørbys afsnit af Gyldendals Danmarks Historie repræsenterer. I det følgende skal søges fremdraget det karakteristiske ved denne fremstilling af dansk senmiddelalder, mens der sluttet af med nogle kritiske bemærkninger.

Det er helt klart, at den politiske historie, og det vil sige statsmagtens, kongemagtens historie, har forfatterens hovedinteresse. Valdemar Atterdags historie behandles som følger: Forhandlingerne i foråret 1340, som førte til Valdemars indsættelse som konge; krigen 1341-43, som gav kongen sikkert fodfæste på Sjælland; salget af Estland 1346, som skaffede kongen penge og svogeren i Brandenburg hans medgift; Valdemars engagement i europæisk politik 1349-50; indløsningen af Danmark, slotshovedsmændenes stilling, kongens rådgivere og hans brug af rettertinget (imod adelen); landefreden 1360, en kontrakt mellem konge og folk på baggrund af kongens militære sejre over holstenere, sønderjysk hertug og jyske stormænd. Kapitlerne for tiden efter 1360 er betitlet Skånes generhvervelse, Gotlands erobring, første Hansekrig, balancepolitik

i Norden, anden Hansekrig samt freden i Stralsund.

Om end det skal medgives, at Hørby bringer en fortræffelig, kortfattet karakteristik af Valdemars forhold til stormændene før 1360 (»Vilkårene for kongens indenrigspolitik var fejdens vilkår«, s. 39), giver hans skildring i øvrigt meget ringe plads for forholdet mellem kongen og de forskellige stænder og grupper i samfundet. Kongens samarbejde med Roskildekirken anføres og i forbifarten ligeledes et par oplysninger om den jyske stormandsopposition, men ellers må læseren gå til afsnittet om »stat og samfund« for at få at vide, at Valdemar samarbejdede med paven på den danske kirkes bekostning, at den jyske opposition måske var utilfreds med slotforleningspolitikken, og at rådet stadig var kongens råd fremfor rigets. Dette er jo helt centrale oplysninger til den indenrigspolitiske historie, jeg vil endda mene, at vi også havde haft brug for en diskussion af, hvem der udgjorde Valdemars magtbasis i Danmark.

Når disse i eminent grad politiske forhold ikke medtages i skildringen af den politiske udvikling, er det naturligvis dels et spørgsmål om, hvordan stoffet skal disponeres. Blot må det påpeges, at det i afsnittet om stat og samfund, som skal dække hele senmiddelalderen, er meget vanskeligt at konkretisere enkeltforhold så meget, at de kan bruges til den politiske historie i et kortere tidsrum. Dels er det et spørgsmål om, hvad forfatteren ønsker, og hans hovedinteresse er som nævnt kongemagten, statsmagten; det er karakteristisk, at Erslevs »samfund og stat« vendes om til »stat og samfund«, og at formålet med dette afsnit defineres som en beskrivelse med særlig henblik på kongemagtens forhold til indbyggerne (s. 62). Men specielt koncentrerer forfatterens interesse sig om

udenrigspolitikken. Herefter er der ikke plads til at nuancere »vilkårene for Valdemars indenrigspolitik« med en oplysning om, at landefreden af 1360 i praksis ændrede lidet i forholdet mellem kongen og de jyske stormænd. Lad mig som endnu et eksempel på prioriteringen af stoffet anføre, at Christian I's udenlandsrejse får en langt mere fremtrædende plads end bondeuroligheder og bønderrejning 1439-41, som kun interesserer forfatteren for deres eventuelle sammenhæng med de politiske begivenheder på fyrsteniveau.

Om bønderne et par kritiske bemærkninger. Mens der i afsnittet om »stat og samfund« findes udmærkede kapitler om handel, byer, kirke, folketal, landbrug, konge og adel, konge og kirke, er der intet selvstændigt kapitel om bønderne. Resultatet er, at kongemagtens voksende kontrol med selverjerne er unævnt, forsøgene på at stavnsbinde fæsterne allerede i 1370'erne ligeledes. Til gengæld tildeles Hørby herremændene birkeret over deres fæstebønder i 1466 (s. 193), en ret som først blev almindelig langt senere og selv da kun opnåedes ved privilegium til den enkelte godsejer. Ukritisk (og dermed aldeles ukarakteristisk for forfatteren) og meget vildledende er en bemærkning i litteraturoversigten s. 121, hvor det anbefales at læse en afhandling vedrørende hoveriet i det 18. århundrede, fordi der savnes oplysninger om hoveriet i middelalderen!

Om fremstillingsformen en enkelt syrlig anmelderbemærkning. S. 96 diskuteres dyrket areal og middelalderlige jordmål. Til afslutning hedder det: »Vi må således erkende, at det foreløbig ikke er forundt os at vide, hvilket arealmål eller hvilken arealværdi der nøjagtigt skal forstås ved et bol eller en mark skyld«. Ordet »foreløbig« er udtryk for en forsigtighed, som er karak-

teristisk for forfatteren, men ordet er i sammenhængen her misvisende, fordi der aldrig har eksisteret et nøjagtigt mål for areal eller værdi. Udtrykket »forundt os at vide« er en underlig kunstlet konstruktion, som i den givne sammenhæng oven i købet kommer til at virke prætentivt. Eksemplet her er pillet ud blandt flere lignende.

Michael Venge – som tidligere har beskæftiget sig indgående med Christian II's fald – har forfattet afsnittet »Tiden 1523-1559«, delt i to underafsnit »Middelalderstatens opløsning 1523-1536« og »Kongemagt og adelsvælde 1536-1559«. Den grundlæggende forskning for perioden til 1536 er gammel, leveret af C.F. Allen og C. Paludan-Müller samt af A. Heise (hvis betydning Venge fremhæver), bl.a. i Danmarks Riges Historie. For konge-adelsproblematikken efter 1536 er de centrale forskere Erslev, Arup og Astrid Friis.

Så kort et tidsrum som Venges behandling gælder, er det klart, at der hverken er behov for eller plads til en beskrivelse af »samfund og stat«; i øvrigt indledes bind 2b med en beskrivelse af samme »ved 1560«. Venge begrænser sig dog ikke ensidigt til den politisk-statslige historie. I forbindelse med det skånske oprør 1525 diskuteres deltagernes sociale rekruttering og den manglende direkte sammenhæng med den store tyske bondekrig 1525. I det følgende kapitel, kaldet »Den sociale spænding«, analyseres bøndernes utilfredshed, og det søges vurderet, hvorfor købstæderne forholdt sig rolige, når bortses fra deres tilslutning til reformationsbevægelsen.

Den politisk-statslige udvikling er dog hovedsagen. Der er en omfattende og god diskussion af, hvad der foregik på herredagen 1533; en ret kort, men god gennemgang af Grevens Fejde med fremhævelse af det meget sam-

mensatte i denne krigs karakter; en analyse af herredagen 1536 med redegørelse for de konfliktende historikeres opfattelse. Det er spændende læsning, Venge skriver godt, i korte helmeninger, ofte blot hovedsætninger med enkelte relative bisætninger, men aldeles flydende og letlæst. For tiden efter 1536 dominerer den politisk-statslige historie aldeles. Det er »den moderne stat«, som skildringen gælder, lensreformen, finansforvaltningens udbygning, i det hele taget statsfinansernes forbedring (statens indtægter her og i bind 2b vokser så meget, at det kan synes ubegribeligt, hvad middelalderrens konger levede af); dertil i forskningsoversigten især spørgsmålet om Christian III's personlige indsats som regent. Når bortses fra et kapitel om adelen, er der intet om samfundsklasserne, hverken om den nye gejstlighed eller f.eks. om den »ro«, der nu prægede bondestanden. Bind 2b giver som anført en skildring af samfundet ved 1560, men det her påpegede får Venges fremstilling til at virke noget usystematisk.

Bidragende til den velkrevne fremstilling er vel forfatterens engagement. Venge fremhæver ganske vist (s. 302), at nutidens kølige historiker ikke kan engagere sig i spørgsmålet om det moralsk forkastlige i løftebruddet over for Christian II i 1532. Men hekseforfølgelserne og standssamfundets ulighed byder ham imod (s. 330), så han må trøste sig med, at barbari også findes i nutiden, og med at regeringen efter evne søgte at værne borgere og bønder over for adelen (jf. også side 324f.). I virkeligheden kommer Venge her til at diskutere et problem, som vedkommer selv nutidens »kølige« historikere.

I sin anmeldelse af Gyldendals Danmarks Historie 1 (Historie 1978, s. 394) beklagede Olaf Olsen, at åndshistorien, litteraturen, lærdomshistorien,

kunsthistorien, den materielle kulturs historie blev negligeret. Uden helt at følge dette synspunkt skal det siges, at Venge godt måtte have skrevet et afsnit om heksene, og især, at det er ejendommeligt at læse reformationstidens historie – sådan hed det tidligere, og Venge kommer også flere gange til at bruge udtrykket – uden at få at vide, hvad reformationen er for noget. Hørby bringer på s. 108 (meget kort) nogle overordentlig vigtige oplysninger om den katolske kirkes mening og rolle i samfundet. Lidt udbygget kan den fremstilles således: Central var omsorgen for sjælenes frelse, gejstligheden (bisperne, apostlenes efterfølgere, var de vigtigste personer) skulle belære de troende og forvalte sakramenterne (nådesmidlerne). Kirken var indstiftet på jorden til menneskenes frelse. Særlig udbygget i senmiddelalderen blev tanken om, at det enkelte menneske ved fromhedsgerninger, altså ved Guds tjeneste, kunne øge menneskehedens sum af gode gerninger og dermed købe menneskene Guds nåde.

Hos Venge er redegørelsen for reformationsideerne begrænset til: »Luther fornægtede værdien af sjælemesser og hævdede forkyndelsen af den hellige skrift som gudstjenestens vigtigste formål. Konsekvensen af denne tankegang måtte være, at den etablerede kirkes godsmasse ret beset var overflødig, eftersom den alene tjente til opretholdelse af altertjenesten« (s. 299). Det er måske forståeligt (hvis ordet sjælemesser tages helt uteknisk som dækkende alle fromhedsgerninger og tjeneste til Guds ære), at klostre og eventuelt domkapitler skulle afskaffes. De sidste blev det i øvrigt ikke, en oplysning som er meget svær at finde i fremstillingen. Men oplysningen om sjælemesserne forklarer i hvert fald ikke det ændrede syn på kirken som helhed og bisperne i særdeleshed. Det må

karakteriseres som en noget ensidig historieskrivning blot at strejfe reformationens ledende ideer på 5 linier for at kunne fortælle, hvorfor kirken kunne undvære sin godsmasse.

Man kan altid rette indvendinger imod fremstillinger med så bredt et emneområde som en periode af et lands historie. Det ville være mærkeligt andet. Mere grund er der til at udtrykke glæde over, at der er historikere, der forsøger at arbejde så bredt og tør delagtiggøre andre i resultatet. Derimod er der ingen grund til at rose forfatterne og endnu mindre redaktionen – som må have ansvaret – for bogens Danmarkskort (s. 40 og 248). I en anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* 1980 (se s. 102) kritiserede jeg kortene i bind 1. I bind 2 har man forsøgt at forbedre kystomridsene, idet man for visse egne (Nordvestsjælland, Lolland, Nordfyn og Djursland) har tegnet dem op efter Videnskaberne Selskabs Kort fra 1770'erne, hvorved flere fjorde (Lamme Fjord, Rødby Fjord, Kolind Sund), som fandtes dengang og i middelalderen, kommer med. Men hvorfor er samme fremgangsmåde ikke brugt ved Amager og Limfjorden? Og hvorfor anfører kortene stadigvæk Kielerkanalen og Tange sø, som først er lavet ved opstemning af Gudenåen i 1920? Der er kun aftegnet én anden jysk sø, nemlig Stubbe Sø, som ikke var med i bind 1, men nu er medtaget, fordi den ligger på Djursland! Men man må vel rose redaktionen for, at Rømø- og Sild-dæmningerne ikke er aftegnet. Regulære sjuskefejl er der også. Bolmensøen i Småland har nok tilløb, men dens afløb til Lagan mangler, og på kortet s. 40 er fæstegården Hillerød fejlagtigt markeret som herregård eller slot før 1536.

Det kan heller ikke siges, at formålet med kortet s. 40, som angiveligt

dækker perioden 1340-1536, er særlig klart. Der anføres mange købstæder, en del klostre og enkelte slotte og herregårde, men fuldstændighed er i hvert fald ikke tilstræbt, heller ikke for købstæderne. Læsere kunne herefter forvente, at det var de i teksten anførte lokaliteter, som medtoges på kortet. Heller ikke det er imidlertid tilfældet. Således savnes købstæderne Maribo og Mariager (som omtales s. 74. Mariager var dog næppe købstad); ligeledes herregårdene Ågard (s. 80) samt Vidtskøvlø og Vandås (s. 292). For at sammenfatte: Det er ubegribeligt, at den ellers så kompetente redaktion, der f.eks. har sørget for at præcist bibliografisk apparat, ikke har ment, at kortene falder ind under normerne for videnskabelig præcision.

Et register savnes stærkt.

Erik Ulsig

Helge Gamrath og E. Ladewig Petersen: *Danmarks Historie 2, 2. halvbind, tiden 1559-1648*. (Gyldendal, 1980). 344 s., kr. 325 for begge halvbind.

Ved at begrænse dette bind om »Adelsvælden« til blot perioden 1559-1648 har man opnået den utvivlsomme fordel, at de epokale år 1536 og 1660 for en gangs skyld ikke bliver *skel*, men problemer, hvis forudsætninger og følger vil kunne behandles i sammenhæng og af samme forfatter. Men uden på nogen måde at rette en kritik imod, hvad Mikael Venge har skrevet, må jeg slutte mig til ovenstående bemærkninger om de mangler, som den reformationshistoriske fremstilling udviser.

Da et »tværsnit« senest er givet af Kai Hørby i dennes senmiddelalder-skildring, er det følgelig helt på sin plads, at dette halvbind indledes med en såre nødvendig introduktion samt en situationsbeskrivelse »Samfund og

stat ved 1560«, hvorpå i fem hovedafsnit følger indre og ydre udviklinger, indtil hele bindet afsluttes med en tilsvarende samfundsskildring »Danmarks situation ved midten af 1600-tallet«.

Nok har dette tidsafsnit to forfattere; men det skal fremhæves, at de i den grad har formået at arbejde sammen, at det faktisk alene er takket være deres indledende note, at man kan finde spor af arbejdsfordelingen (korrekte vel: ansvarsdelingen?), idet Helge Gamrath især har koncentreret sig om de politiske institutioner og udenrigspolitik, medens Ladewig Petersen i højere grad tager sig af sociale og økonomiske problemer.

Stod skildringen i forrige halvbind endnu fortsat i Kr. Erslevs tegn, er vi nu på vej ned i Fridericias tidsafsnit, og som ikke mindst dennes elever især beskæftigede sig med administrativ og økonomisk historie, næsten aner man et »hul« i forskningen vedrørende den i snart generationer så upopulære udenrigs- og krigspolitik; men værket har dog heldigvis kunnet nå at henvise til Frede Jensens og Leo Tandrup's arbejder om henholdsvis Frederik II samt syvårskrigen og kejserkrigens forhistorie. At det (s. 481) »vel først i 1620'erne stod klart, at Gustav Adolfs Sverige uafvendeligt befandt sig på vej mod stormagtsstatus«, forekommer mig dog en lidet heldig, for ikke rent ud at sige tvivlsom formulering, hvis dobbelttydighed ikke passer sig i en håndbog.

Til indledningen hører et forsøg på at indkredse Danmarks folketal. Lejlighedsvis optræder som her en lidt vel stor forkærlighed for diagrammer og tabeller, der forhåbentlig alene skal betragtes som »illustrationer«, da de gerne savner kildeangivelse. Men yderst resigneret konkluderes, at selv antagelsen af 0,8 mill. indbyggere (og